

Jaroslav Kurfürst: Příběh ruské geopolitiky. Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa.

1. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2018, 443 strany, ISBN: 978-80-246-4026-6 (signatura knihovny ÚMV 62 722).

Author: Maria Avanesova, Faculty of Arts, University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic.

E-mail: avanesov@kap.zcu.cz.

DOI: <https://doi.org/10.32422/mv.1657>.

Zájemcům o ruskou politiku nabízí nakladatelství Karolinum knihu Jaroslava Kurfürsta *Příběh ruské geopolitiky. Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa*. Kniha je přepracovanou verzí disertační práce, kterou autor obhájil v roce 2017. Autor je zaměstnancem Ministerstva zahraničních věcí České republiky (MZV ČR). V letech 1999–2003 působil jako druhý tajemník Velvyslanectví České republiky v Moskvě a nyní je zvláštním zmocněncem MZV ČR pro Východní partnerství. V akademické činnosti se autor dlouhodobě věnuje otázce ruské geopolitiky a je možné říct, že je dobře znám nejen v českém akademickém prostředí, ale i v řadách ruských akademiků, včetně těch, kteří se zabývají ruskou geopolitikou.

Autor má velice ambiciózní cíl, chce v rámci knihy „*nejen systemizovat poznatky o ruském geopolitickém myšlení a představit čtenáři významné myšlenkové proudy a tradice ruské geopolitiky, ale také přispět k pochopení podstaty ruské geopolitické kultury*“ (s. 19). Na první pohled se zdá, že není možné na 443 stranách přiblížit čtenáři vývoj ruského geopolitického myšlení od počátku ruské státnosti až do současnosti. Ovšem díky tomu, že autor odbočuje od popisu chování jednotlivců, který je pro podobné texty obvyklý, a analyzuje ruské dění „z velké výšky“, tedy pozoruje „*vývoj chování Ruska jako geopolitické entity skrze různé myšlenkové směry i obecné kulturní rysy*“ (s. 14), není rozsah práce překážkou pro splnění vytyčeného cíle.

Kniha je členěna do sedmi kapitol. V úvodní části autor představuje cíle knihy a její strukturu.

Vychází přitom ze tří tezí. Za prvé, vnímá geopolitickou kulturu jako „*kumulativní výsledek historického procesu*“. Za druhé, je přesvědčen, že „*geopolitickou kulturu je možno vnitřně rozčlenit na menší, pro zkoumání a diskusi lépe uchopitelné jednotky*“, které díky poznávacímu rámci kritické geopolitiky představují geopolitické tradice. Za třetí, geopolitické tradice nacházejí odraz v diskurzu, který je možné snadno zkoumat, z čehož vychází i dominantní metodologický přístup, jenž autor zvolil – analýza diskurzu (s. 19). Autor upozorňuje, že výzkum bude probíhat na pomezí různých společenskovedních disciplín (s. 21). Je ovšem patrné, že hlavním teoretickým přístupem v dané knize zůstává kritická geopolitika.

Tento přístup vede k definování horizontální a vertikální struktury práce. Vertikální osa je historická a strukturuje práci na logicky členěná dějinná období. Na horizontální ose jsou představeny jednotlivé diskurzivní projevy geopolitiky – formální (disciplinární), představovaná (nízká) a praktická (vysoká) (s. 21). Vysvětlení těchto pojmů je možné najít v následující kapitole, kterou by bylo možné považovat za teoretický základ práce. V ní autor přibližuje čtenáři pojmy jako „*geopolitika*“ a „*kritická geopolitika*“, vysvětluje pojmy „*operační kód*“, „*geopolitické příběhové linie*“, „*geopolitické tradice*“, a na případu Ruska také pojem „*geopolitická kultura*“.

Kurfürst, i když sám uvádí, že k závěrům v knize bude docházet krok za krokem, již na konci druhé kapitoly přichází se závěrem, že „*[r]uská geopolitická kultura je charakterizována imperiální a autoritářskou tradicí, státocentrismem, nacionalismem, kombinací*

idealistického mesianismu a realistického materialismu, geografickou ukotveností v kontinentálním kontextu a nestabilitou vnitřní identity, civilizacionistickými ambicemi a emancipačním úsilím“ (s. 39–40). Čtenáři pak není jasné, zda je uvedené tvrzení závěrem výzkumu, či jeho předpokladem, se kterým pak přistupoval ke zpracování následujících dat a který musel nutně ovlivnit jeho badatelskou perspektivu.

Třetí kapitola s názvem „Geopolitika před geopolitikou“ představuje „*geopolitickou prehistorii*“ Ruska. Tato část prezentuje základní teorie a východiska ruského geopolitického uvažování. Časově se kapitola zaměřuje na období od vzniku Moskevského knížectví až do konce 18. století. Moskevské knížectví je zvoleno autorem jako výchozí bod, protože právě ono se stalo „*nositelem autonomní ruské geopolitické identity*“ (s. 22). Geopolitickou prehistorii Ruska autor sleduje skrze tři pilíře: území, tedy ruskou expanzi (zde autor překračuje stanovené období a sleduje, jak se měnilo ruské území až do rozpadu SSSR), instituce (car, armáda a církev), které autor spojuje se vznikem silného státu a které, dle autora, jsou „*svaly*“ geopolitiky a nástrojem prosazování geopolitických cílů umožňujícím ruskou expanzi (s. 22; s. 67). Posledním pilířem jsou ideje, jež se staly, i když vznikly v období před zformováním ruského národa v dnešním významu, východiskem pro pozdější geopolitický diskurz (s. 22).

Autor uvádí, že již v té době byla viditelná ruská fixace na Západ, jako referenční bod, vůči kterému se Rusko definovalo (s. 81). Autor ovšem nejen popisuje a analyzuje události dávno minulých časů, ale dává je zároveň do souvislosti s dnešním (resp. sovětským) obdobím vývoje v Rusku. Poslední část této kapitoly si zaslouží mimořádnou pozornost, protože autor dochází k závěru, že „*[r]uskou expanzi a budování impéria lze směle označit za jednu z kapitol kolonialismu*“ (s. 91).

Čtvrtá kapitola „Klasické období ruské geopolitiky“ představuje období od počátku napoleonského tažení do Ruska až po bolševický převrat. Sám autor považuje toto období za zásadní, protože se vyznačuje jasně strukturovanými geopolitickými diskurzemi o místě Ruska ve světě a konstitovalo ruské geopolitické tradice (s. 22). Praktická geopolitika, tedy historický rámec tohoto období je představen v první podkapitole.

Další dvě jsou věnovány zrodu geopolitických tradic a geopolitickým vizím ruských myslitelů. Pozornost se soustřeďuje na různé směry ruského myšlení: panslavisty, slavjanofily, příznivce liberálního západnictví a ideje Orientu. Zvláštní pozornost autor věnuje i roli geografů ve vývoji ruské imperiální mise. Ovšem i zde autor překračuje období, které si sám stanovil, a představuje směr eurasianismu a ideje Petra Savického, jež se objevují až v 30. letech 20. století. Pozitivní hodnocení zaslouží fakt, že autor prostřednictvím diskuze mezi západníky a slavjanofily ukázal i to, jak Rusko hledalo odpověď na otázku, co pro něj znamená Východ.

Autor dospěl k závěru, že jím popsání směry v důsledku „*konstruovaly tři obecné tradice definování Ruska jako geopolitické entity*“ (s. 155). První tradicí je tradice konzervativního národocentristu, která představovala „*emancipační hnutí vůči Evropě*“ a vedla k intelektuální emancipaci lidu vůči státu (s. 156). Liberální západnictví, které zastupuje druhou tradici, je, dle autora, nejméně jednotnou tradicí, „*podstatou je snaha o obranu racionalismu, příklon k Evropě a její demokratické tradici, pokroku a liberálním myšlenkám*“ (s. 156). Geografický státocentrismus, jenž je dle autora třetí geopolitickou tradicí, je v Rusku navázan na historický patrimoniální systém. To znamená, že nejdůležitějšími pilíři v rámci daného systému jsou moc, cara a expanze (s. 156–157). Prostřednictvím porovnání jednotlivých prvků předložených tradic a tří autorů nejobtížněji zařaditelných do určitých směrů (Borise Čičerina, Vladimira Solovjova a Konstantina Leontějeva) se pokouší autor najít nejstabilnější prvky ruské geopolitické kultury a objasnit příčiny, které definovaly ruské chování vůči Západu (s. 156; s. 159–163).

V těchto kapitolách začínají být patrné silné a slabé stránky koexistence horizontální a vertikální struktury práce. Na jednu stranu podobná struktura nevyžaduje od čtenářů hlubších znalostí o historickém vývoji Ruska, na druhou stranu nutí autora neustále vysvětlovat

kontext, ve kterém se momentálně pohybuje, což vede k opakování týchž informací na různých místech v kapitole.

Pátá kapitola je věnována sovětské geopolitice, v jejímž rámci chtěl autor rozkrýt a analyzovat „*skutečné motivace, myšlenková schémata, doktríny a další projevy geopolitického myšlení*“ dané doby (s. 172). Časovým rozmezím kapitoly je období od bolševického převratu po rozpad SSSR. V první podkapitole autor sleduje osud formální geopolitiky v SSSR a uvádí, že oficiálně byla v SSSR geopolitika zakázána, ovšem „*formální geopolitika a geostrategie se praktikovaly ve státních institucích a pod jinou hlavičkou*“ (s. 183). Další dvě podkapitoly jsou věnovány praktické geopolitice SSSR a geopolitickým představám o světě a místu ruského státu v něm.

Kurfürst uvádí, že ovládní jednotlivých států východního bloku Sovětským svazem mělo shodné prvky s procesem hybridní kolonizace (s. 207). Poslední podkapitola je opět teoretickou diskuzí. Autor přichází s výstižným a důležitým závěrem, že SSSR v různých obdobích zažil návrat geopolitických tradic „*klasického období*“ (s. 234), a všimá si paradoxní situace, kdy SSSR oficiálně „*neprodukoval žádnou formální geopolitiku, a zároveň byl jedním z nejvýznamnějších producentů praktické geopolitiky v celých lidských dějinách*“ (s. 233).

Šestá kapitola je věnována vývoji ruského geopolitického myšlení v postsovětském období. Daná kapitola je nejrozsáhlejší, i když pojednává o kratším časovém období než předchozí kapitoly – období od rozpadu SSSR do současnosti. Autor sleduje vývoj celého období z pohledu praktické a formální geopolitiky (s. 240). V první části věnuje svou pozornost sedmi nejnámějším geopolitickým příběhovým liniím postsovětského Ruska, na kterých ukazuje postupnou proměnu ruského vnímání okolního světa a ruské zahraniční politiky (od vize společného evropského domu a myšlenky velké Evropy, jež byly dominantní v Rusku na začátku 90. let, až k civilizacionismu, který je dominujícím prvkem v dnešní ruské zahraniční politice).

Autor také vyčleňuje tři období geopolitického konání Ruska, která se projevují ve všech příběhových liniích. Během prvního období mělo ruské vedení zájem o spolupráci se Západem. Druhé období (etatismus) začalo s nástupem nového ministra zahraničních věcí v Rusku. Během daného období Rusko začalo hledat alternativu k partnerství se Západem. Počátek třetího období (civilizacionismu) je ztotožněn se třetím prezidentským mandátem V. Putina (od roku 2012), vyznačujícím se příklonem k patriotickým silám a větším důrazem na ideologické prvky zahraniční politiky (s. 275–276). Ve druhé podkapitole se píše o geopolitických tradicích (západnictví, etatismu, civilizacionismu) a různých geopolitických školách, jež v rámci těchto tradic vznikly. Velkým přínosem této části je, že autor v rámci geopolitických škol nejen analyzuje díla ruských geopolitiků, ale dává s nimi do souvislosti i ruský politický diskurz (například vliv eurasismu na oficiální politiku Ruska, s. 354–357).

Zároveň danou podkapitolu považují za nejvíce diskutabilní v celé knize. Celkově je nutno ocenit množství zdrojů, které autor v průběhu psaní knihy využívá, ovšem v této kapitole bych uvítala více odkazů na použité zdroje. Jejich absence vede k tomu, že se místy objevují sporné a částečně i zavádějící údaje. Dovolím si uvést několik příkladů. Autor píše, že v roce 2008 podíl Rusů v Abcházii a Jižní Osetii činil jen 2 % obyvatelstva (s. 373). Ovšem když se podíváme na dostupné údaje, uvidíme, že počet etnických Rusů v Jižní Osetii činil kolem 2 %, v Abcházii kolem 10 % (Yamskov 2009: 167–175; Ria Novosti 2009). Počet ruských občanů na těchto územích v roce 2008 činil kolem 80 % (Kommersant Vlast' 2008; Ria Novosti 2009). V další části textu autor bez odkazu na zdroj uvádí, že Dugin dodnes přednáší na ruských univerzitách (s. 358). Avšak podle dostupné oficiální informace Dugin naposled vyučoval na univerzitě v roce 2014 (Nenaševa 2014). Dalším příkladem, u kterého bych uvítala uvedení zdroje, je tvrzení, že Dugin „*sám sebe prohlašuje za jednoho z architektů agrese Ruska proti Ukrajině, do níž se aktivně zapojil*“ (s. 351).

V několika případech by přesvědčivosti textu prospělo místo použití vágních výrazů typu „řada“, „některý“ použít přesnější vyjadřování nebo konkrétní příklad či odkaz na zdroj, který by umožnil tento příklad dohledat. Jako příklad je možné uvést následující výroky: „*deklarace však zvýšila ruskou nervozitu a podle některých přispěla k vojenské invazi Ruska do Gruzie*“ (s. 263); *[k] těmto myšlenkám se hlásí i řada představitelů Ruské pravoslavné církve Moskevského patriarchátu (RPC), jimž jde o vytvoření ruského národního státu, kde by dominovala RPC* (s. 283); „*naopak Rusko, které v 90. letech prožívalo období, které dlouhá řada autorů a analytiků přirovnává k motivu smuty*“ (s. 391) apod.

Za problematický považují i autorův způsob používání přítomného času, vzhledem k omezenému rozsahu recenze uvedu jen několik příkladů. S odkazem na dílo Clovera z roku 1999, Kurfürst píše, že „*[n]ěkterí autoři vidí geopolitickou výbušnost ruského nacionalismu zejména pro střední Povolží nebo severní Kavkaz*“ (s. 283). Není jasné, proč na podporu takového tvrzení o současném Rusku nenašel autor aktuálnější zdroj. Na straně 338 autor uvádí s odkazem na zdroj z roku 2014, že Duginovým myšlenkám je věnován v ruských médiích velký prostor a že *ovlivňují významnou část ruské veřejnosti a akademických publikací*. V další části práce autor s odkazem na zdroj z roku 2008 (s. 358) uvádí, že podpora Dugina ze strany ruských médií *znamená i podporu státu*. Ovšem ze strany státních médií není Duginovi věnována pozornost již od roku 2014 (kromě v té době málo sledovaného pravoslavného kanálu Tcargrad, kde pracoval do roku 2017). Duginův případný vliv na ruské vedení značně klesl, o čemž svědčí nejen jeho absence ve vládních médiích a na ruských univerzitách, ale i kritika současného ruského vedení z jeho strany (například Dugin 2018).

Některá tvrzení v této podkapitole mi připadají diskutabilní/nelogická. Autor na začátku zmiňuje manipulaci voleb v Rusku (s. 243; s. 269), ovšem dále píše, že pokles mandátu KSRF (Komunistické strany Ruska) ve volbách v roce 2016 ukazuje, že její voliči jsou s politikou Putina spokojeni (s. 326). Jestliže v Rusku pravidelně dochází k falšování voleb¹, je pak opravdu možné podle počtu mandátů, které strana získala, poukazovat na podporu/nepodporu politiky některého z politických činitelů?

Na straně 360 se čtenář může dozvědět informaci o Rusku jako o „*zázemí pro [...] populistické i fašizující politické síly*“, což má dle autora demonstrovat „každoroční“ konference v Petrohradě, jejíž konání „*ruská vláda umožňuje a tiše podporuje*“. Na základě dostupných zdrojů lze potvrdit, že konference se konala pouze v roce 2015 (měla se konat ještě v roce 2017, ovšem neexistují veřejně dostupné informace potvrzující skutečnost, že konference proběhla) (Realpatriot nedat.). Vzniká otázka, nakolik je oprávněné mluvit o Rusku jako o „*zázemí pro [...] populistické i fašizující politické síly*“ a je-li možné hovořit o podpoře podobných iniciativ ze strany ruského vedení, jestliže jako argument pro toto tvrzení posloužil příklad konference, která se konala pouze jednou? V poslední podkapitole autor provádí srovnání jednotlivých geopolitických tradic postsovětského Ruska.

Poslední kapitola „*Představované geografie, pomsta ideologie a střet geopolitických kultur*“ je závěrem celé knihy, shrnuje výsledky výzkumu a znovu se zamýšlí nad problematikou ruské geopolitiky. Dle autora je zřejmé, že geografie měnila geopolitický kód, kulturu a identitární rámec Ruska (s. 401). Ačkoliv současná ruská geopolitická škola je bohatá na publikace, samotný geopolitický přístup v ní skoro nelze najít. Neprodukuje žádné nové koncepty a je spíše identitární diskuzí, teritorializací různých forem nacionalismu a hledáním nové ruské myšlenky, ideologií (s. 403).

Je třeba poznamenat, že kniha je psána velice srozumitelně a nevyžaduje od čtenářů znalost odborné terminologie. Vyzdvihnout je třeba i schémata, tabulky a grafiky, které lze najít v jednotlivých kapitolách. Znázorňují důležité momenty a zároveň usnadňují pochopení textu. Bez ohledu na výše uvedené výtky, je zřejmé, že kniha je výsledkem dlouhodobé práce a je patrná autorova široká znalost regionu a jeho dějin. Lze říct, že Kurfürstovi se podařilo ukázat, jak se vyvíjelo ruské geopolitické myšlení. A proto předloženou

knihu rozhodně mohu doporučit všem čtenářům, kteří mají zájem o Rusko a snaží se přiblížit k pochopení současného Ruska a ruského pohledu na svět.

¹ Na mimořádné falšování výsledků parlamentních voleb v roce 2016 poukazovalo například vedení KSRF s odkazem na výzkum Centra Sulaškina (Voronin 2017) nebo výzkum vědců z univerzity v Michiganu (Kalinin – Mebane 2016).

Literatura

- Kalinin, Kirill – Mebane, Walter R. (2016): Worst Election Ever in Russia? *University of Michigan*, 18. 12. 2016, <<http://www-personal.umich.edu/~wmebane/Russia2016.pdf>>.
- Yamskov, Anatoli (2009): SPECIAL FEATURES OF THE CHANGES IN THE ETHNODEMOGRAPHIC SITUATION IN ABKHAZIA IN THE POST-SOVIET PERIOD. *THE CAUCASUS & GLOBALIZATION*, Vol. 2009, No. 2–3, s. 166–176.
- Voronin, Jurij (2017): Istinnnye itogi vyborov Gosudarstvennoj Dumy 2016. *KPRF*, 10. 2. 2017, <<https://kprf.ru/activity/elections/162342.html>>.

Dokumenty

- Dugin, Alexandr (2018): My stremitel'no letim v černuju dyru. *Geopolitica.ru*, 27. 2. 2018, <<https://www.geopolitica.ru/directives/ekspertiza-dugina-no-12-my-stremitelno-letim-v-chernuyu-dyru>>.
- Kommersant Vlast' (2008): Mechanism obrusenija. *Kommersant Vlast'*, 22. 9. 2008, <<https://www.kommersant.ru/doc/1029343>>.
- Nenaševa, Jekatěrina (2014): Politika filosofii i filosofija politiki. *Litinstitut*, 3. 4. 2014, <<http://litinstitut.ru/content/politika-filosofii-i-filosofiya-politiki-lekciya-aleksandra-dugina>>.
- Realpatriot (nedat.): Meždunarodnyj russkij konzervativnyj forum. *Realpatriot*, nedat., <<http://realpatriot.ru/>>.
- RIA Novosti (2009): Rossijskije sootečestvenniki v stranach SNG i Baltii. *Ria Novosti*, 23. 7. 2009, <<https://ria.ru/20090723/178415561.html>>.

AUTHOR BIOGRAPHY

Maria Avanesova graduated from the International Relations programme of the Department of Politics and International Relations of the University of West Bohemia in Pilsen. Currently she is a PhD, student at the same department. Her main field of research is Russian foreign policy with special attention to religious and cultural factors.